

## تحلیل جامعه‌شناختی عدالت توزیعی فرهنگ تحقیقی در شهر اراک ۱۳۹۹

دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۱۸، پذیرش: ۱۴۰۰/۰۷/۰۷

مهدی مبارکی<sup>۱</sup>، باقر ساروخانی<sup>۲</sup>، منصور وثوقی<sup>۳</sup>

### چکیده

در این مقاله شهر را به مثابه "سازمان ارتباطی و اجتماعی تولید فرهنگ" در یک بافتار اجتماعی-فضایی در نظر گرفته شده که در تحلیل این سازمان (تولید، توزیع و مصرف)، صورت‌های نمایان کنش فرهنگی همچون مصرف فرهنگی، بر روی علل غیرفرهنگی امور فرهنگی همچون اقدامات توسعه شهری شامل سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و اجرا در تخصیص و توزیع امکانات فرهنگی قرار دهد تا بتواند به فهم الگوی عدالت فرهنگی در شهر دست یابد. روش این مطالعه ترکیبی بوده که در بخش کمی، جمع‌آوری داده‌ها با ابزار پرسشنامه و با شیوه نمونه‌گیری متناسب با حجم انجام شد. در بخش کمی جمع‌آوری اطلاعات مربوط به مطالعات کالبدی با تحلیل ثانویه انجام و پس از آن مکانی گردیده است. طبق نتایج، توزیع فضایی فرهنگ در شهر اراک، ناکارا و نابرابر و با کاستی جدی در نظام برنامه‌ریزی شهری در شهر اراک در مناطق و بین شهروندان ساکن مواجه می‌باشد.

کلیدواژگان: عدالت توزیعی فرهنگ، شعاع دسترسی، منفعت عمومی، نیاز فرهنگی

۱. دانشجوی مقطع دکتری رشته جامعه‌شناسی فرهنگی، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران  
Email: mobaraki@acec.ac.ir

۲. استاد گروه جامعه‌شناسی، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران (نویسنده مسئول)  
Email: b.saroukhani@yahoo.com

۳. استاد گروه جامعه‌شناسی، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران  
Email: vosooghi\_mn@yahoo.com

## مقدمه

چرخش‌های پارادایمیک صورت گرفته سال‌های اخیر در گفتمان برنامه‌ریزی شهری، سبب شده که سیاست‌ها، برنامه‌ریزی و طرح‌های شهری (جامع، تفصیلی و...)، بر اساس ضرورت‌هایی (کالبدی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، فراغتی، اداری، سیاسی و...) صورت پذیرد. چرا که عدم توجه به هر یک از این ضرورت‌ها، وضعیت عملکردی نظام شهری را با چالش‌های جدی مواجه می‌سازد. از مهمترین این ضرورت‌ها در تهیه طرح‌های شهری، توجه به مختصات و کارکرد ابعاد اجتماعی و فرهنگی، به عنوان عواملی جهت تنسيق و نظام‌مند کردن روابط اجتماعی درون شهرها و همچنین هدایت و ارتقای فعالیت‌های فرهنگی شهروندان می‌باشد. حتی فراتر از آن، هم‌اکنون تأکید بر نقش توسعه فرهنگ و منابع فرهنگی (پرلوف، مک‌نالتی، مرسر، استیونسون)<sup>۴</sup> یا به عبارتی اولویت دادن به فرهنگ و روابط انسانی در همه پروژه‌های عمرانی و توسعه شهری (یانگ و استیونسون، ۲۰۱۳) صورت پذیرفته است. بنابراین، می‌بایست یکی از مهمترین استراتژی‌های برنامه‌ریزان و مدیران شهری ضمن توجه به مقوله فرهنگ، تخصیص بهینه و نحوه توزیع منابع و امکانات فرهنگی به صورت عادلانه در شهر و مناطق آن باشد.

اما به نظر می‌رسد که رویه حاکم بر گفتمان نظام برنامه‌ریزی شهری در کشور، علی‌رغم دستاوردهایی همچون توسعه کالبدی و بهبود زیرساخت‌های شهری و رشد جمعیت شهرنشینی، با حاکمیت رویکرد غیرفرهنگی و تبدیل آن به امر مهندسی روبرو شده است؛ یعنی تفوق ایپستمه کالبدگرایی با حاکمیت مهندسان و فن‌سالاران در نظام مدیریت شهری. به نظر می‌رسد فرآیندهای تصمیم‌ساز (سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و اجرا)، با استمرار و نهادینه‌شدگی تفکر پسماندی به فرهنگ، الگوهای بخشی، قطبی و نهایتاً ناعادلانه‌ای را در تخصیص و توزیع منابع به امر فرهنگ در شهرها راقم زده‌اند. پیامد این مسئله منجر به افتراق و نابرابری، عدم زیست‌پذیری، افول سرمایه اجتماعی، عدم تاب‌آوری شهری و نهایتاً توسعه ناپایدار شهری در بسیاری از شهرهای کشور شده است. بنابراین و از آنجا که تحقق استراتژی توسعه پایدار شهری، ارتباط مستقیم و معناداری با مفهوم فرهنگ و توجه به بسترهای شکل‌گیری و ارتقا آن دارد می‌بایست در تمامی اقدامات توسعه‌ای (سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و اجرا)، ضمن تخصیص استاندارد امکانات و خدمات فرهنگی، توزیع عادلانه آن بر اساس نیاز شهروندان، در رؤس برنامه‌ریزی شهری گنجانده شود (الوانی و پورعزت، ۱۳۸۲: ۲۳).

مطابق با گزارش‌های راهبردی و تحقیقاتی، شهر اراک با توسعه نامتوازن و انواع ناپایداری‌ها روبروست، از قبیل سکونت ۲۸/۹ درصد از جمعیت شهر در بافت‌های ناکارآمد شهری (بیش از ۱۵۲۰۵۹ شهروند)؛ سهم حدود ۵۵۸ هکتار معادل ۱۱/۱۶ درصد از مساحت کل شهر به بافت ناکارآمد شهری، پایین بودن میانگین بسیاری از متغیرهای مرتبط با سرمایه اجتماعی به نسبت میانگین کشوری بر اساس پیمایش‌های صورت گرفته سرمایه اجتماعی همچون عرق‌به‌سرزمین، احساس امنیت، اعتماد اجتماعی تعمیم‌یافته، اعتماد به مدیران و مسئولین شهری، مشارکت اجتماعی، حساسیت به سرنوشت منطقه محل سکونت، اخلاق شهروندی، احساس عدالت و امثالهم (غفاری، ۱۳۹۵) و (مبارکی و شهبازی، ۹۲-۱۳۹۳). از سوی دیگر در شهر اراک داده‌هایی که در قالب اطلس، سند یا مطالعه قابل استنادی که مبنای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی در حوزه فرهنگ قرار گیرد، موجود نمی‌باشد، طرح‌های جامع و تفصیلی شهر نیز با شرح خدمات یکسان و غالباً بدون در نظرگیری پتانسیل‌ها و موانع محلی، با رویکردی کالبدی و صرفاً مهندسی به برنامه‌ریزی و ساماندهی شهر و محلات تابعه آن پرداخته است. تخصیص سرانه‌های استاندارد در ابعاد مختلف در شهر و تعمیم آن به مناطق و محلات بدون در نظرگیری نیازها و اولویت‌های مناطق و شهروندان انجام شده است. بخش‌های مطالعات فرهنگی و اجتماعی نیز در این دست از طرح‌ها با کلی‌گویی، عموماً فاقد اعتبار علمی و صرفاً به جهت رفع تکلیف بوده است.

در این مقاله، هم‌راستا با رویکرد جامعه‌شناسی فرهنگ<sup>۵</sup>، اگر شهر اراک به مثابه "سازمان اجتماعی تولید فرهنگ" در یک بافتار اجتماعی - مکانی در نظر گرفته شود در تحلیل این سازمان پیچیده فرهنگ (تولید، توزیع و مصرف) می‌بایست صورت‌های نمایان کنش فرهنگی (همچون رفتار و مصرف فرهنگی توسط شهروندان) را بر روی علل غیرفرهنگی امور فرهنگی (همچون اقدامات توسعه شهری شامل سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و اجرا در تخصیص و توزیع کاربری‌ها، امکانات و خدمات فرهنگی) قرار داد که بتوان، به تشخیص نحوه توزیع امکانات فرهنگی؛ به عنوان بستر شکل‌گیری ارتباطات و فعالیت‌های فرهنگی، میزان انطباق آن با خواست‌ها و تقاضای فرهنگی شهروندان در مناطق شهر پردازد. بنابراین در این مقاله به دنبال پاسخ این سوالات می‌باشیم که فرهنگ در ابعاد مختلف در شهر اراک چگونه توزیع و عینیت‌یافته (سرانه و دسترسی کاربری‌های فرهنگی) است؟

مطالعات داخلی باید گفت که عدم توجه همزمان به تخیل جامعه‌شناختی یا به قول هاروی فرایندهای اجتماعی در کنار تحلیل فضایی به عنوان دوگانه‌های اصلی در تحلیل عدالت اجتماعی و فرهنگی در شهر وجود دارد که این مسئله یعنی غفلت از مفهوم اجتماع و فرهنگ یا فضا به عنوان بخش اساسی از ضرورت‌های شهری در اپیستمه شهری معاصر ایران، سبب‌ساز عدم شناخت واقعی وضع موجود و نهایتاً تحلیل‌های ناقص برآمده از آن در کتالعات اجتماعی و شهری شده است.

تقاضاهای فرهنگی در شهر اراک چگونه می‌باشد و چه میزان تقاضای پاسخ‌داده نشده فرهنگی (نیاز) در شهر اراک وجود دارد؟

### پیشینه تجربی مطالعه

در بررسی ادبیات تجربی در این مقاله وفق اهداف و سوالات، مفاهیم پایه و بنیادین، بخشی از مهم‌ترین مطالعات صورت گرفته به شرح زیر می‌باشد:

پس از مرور و خوانش مطالعات صورت گرفته بالاخص

□ جدول شماره ۱: پژوهش‌های مرتبط با موضوع عدالت فضایی

سال	مجرى / نویسنده	تکنیک جمع‌آوری اطلاعات	موضوع / عنوان
۲۰۱۱	رزنتین	توصیفی - تحلیلی	چهار ویژگی سیاست توسعه فرهنگی و استدلال تأثیر این ویژگی‌ها در توسعه فرهنگی و زندگی فرهنگی محلات
۲۰۱۵	برترام و ردنز	تطبیقی - توصیفی	خدمات اکوسیستم فرهنگی توسط پارک‌های شهری در چهار شهر اروپایی برلین، استکهلم، روتردام و سالزبورگ
۲۰۱۷	ولمی، بی‌ککوریس، کاتالیس و دیموپولوس	اسنادی	ویژگی چشم‌انداز فرهنگی و ارزش‌های فرهنگی آن در مناطق حفاظت‌شده یونان
۲۰۱۳	کیس و هسورن	توصیفی - تحلیلی	خدمات اجتماعی مکانی در آتلانتا و جورجیا با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی
۲۰۰۵	انیماشون	توصیفی تحلیلی	فضاهای نژادی: بررسی فضا به عنوان یک متغیر توضیحی در تحلیل عدالت زیست محیطی
۲۰۱۷	الترونه	تحلیل محتوای کیفی	احیای اراضی قهوه‌ای (بافت‌های فرسوده) و کاهش بی‌عدالتی فضایی در عمان، اردن
۲۰۰۴	پالسون	توصیفی - تحلیلی	کاربری زمین و سیاست‌های مالی شهرداری‌های نیوجرسی
۲۰۱۰	هایی بان، چون شان و رنگ بو	تطبیقی	تمایز فضایی و برابری اجتماعی پارک‌های عمومی در توانایی‌های خدماتی در گوانگ‌ژو
۲۰۰۸	هاوارد و لاورنه	تحلیلی توصیفی	توسعه کاربری مختلط شهری: مسئولیت اجتماعی تخصیص فضا
۲۰۰۷	سالومه امر	توصیفی - تحلیلی	به سوی عدالت فضایی در برنامه‌ریزی خدمات بهداشتی شهری: رویکردی فضایی - تحلیلی مبتنی بر GIS نمونه موردی: تانزانیا - دارالسلام
۱۳۹۶	سیدآبادی، حاجیان، زمانی مقدم	تلفیقی؛ اسنادی، دلفی و پرسشنامه	چارچوبی برای سنجش شاخص‌های عدالت فرهنگی در استان‌ها و مناطق ایران
۱۳۹۸	مجتبی رفیعان، ایرج قاسمی، کمال نودری	تحلیل کیفی، تحلیل تم - تحلیل گفتمان	تحلیل گفتمان عدالت فضایی در سند سیاست‌گذاری مدیریت شهری (مطالعه موردی شهر تهران)
۱۳۹۵	داداش پور و نینا الوندی پور	فرا مطالعه	عدالت فضایی در مقیاس شهری ایران
۱۳۹۸	رفیعان، قاسمی، نودری	ترکیبی (تحلیل تم و تحلیل ثانویه)	صورتبندی جدید از مفهوم گفتمان فضایی (چارچوبی برای تحلیل شهر تهران)
۱۳۸۵	حسین بهروان	پرسش نامه - اسناد	آمایش فرهنگی و عدالت شهری در مناطق شهر مشهد
۱۳۸۸	احمدی، شاپور آبادی	اسناد	نگرشی بر آمایش فرهنگی سرزمین و جایگاه آن در نظام برنامه ریزی توسعه فرهنگی
۱۳۸۹	حیدریان	اسنادی - GIS	بررسی نحوه توزیع خدمات فرهنگی (کتابخانه، فرهنگسرا و کانون‌های پرورش فکری کودکان و نوجوانان)
۱۳۹۶	سیدآبادی، حاجیان	کیفی - دلفی	چارچوبی برای سنجش شاخص‌های عدالت فرهنگی در استان‌های کشور
۱۳۹۴	داداش پور، عزیزاده و رستمی	پرسشنامه	بررسی و تحلیل توزیع عادلانه خدمات شهری و الگوی پراکنش فضایی آن‌ها در شهر همدان
۱۳۹۰	داداش پور و رستمی	پرسشنامه	سنجش عدالت فضایی یکپارچه خدمات شهری بر اساس توزیع جمعیت، قابلیت دسترسی و کارایی در شهر یاسوج
۱۳۹۰	رهنما و ذبیحی	پرسشنامه	تحلیل توزیع تسهیلات عمومی شهری در راستای عدالت فضایی با مدل یکپارچه دسترسی در مشهد
۱۳۹۲	روستایی، بابایی و کاملی‌فر	پرسشنامه	ارزیابی عدالت فضایی در پراکنش خدمات شهری مطالعه موردی کلان‌شهر تبریز
۱۳۹۶	یغفوری، قاسمی و قاسمی	اسنادی	بررسی عدالت فضایی در توزیع خدمات با تأکید بر مدیریت شهری در منطقه ۱۹ تهران
۱۳۹۵	سید ابولحسن ریاضی	اسنادی	حریم اجتماعی و فرهنگی شهر تهران فقدان عدالت اجتماعی و نابرابری فضایی
۱۳۸۳	مرصوصی	اسنادی	توسعه‌یافتگی و عدالت اجتماعی شهر تهران

## پیشینه نظری مطالعه

## توسعه فرهنگی و برنامه‌ریزی فرهنگی شهر

در دهه ۱۹۷۰ در کشورهای اروپایی مفاهیم و اصطلاحات جدیدی در عرصه فرهنگ وضع و مرسوم شد که از مهمترین آن می‌توان به توسعه فرهنگی، سیاست فرهنگی و برنامه‌ریزی فرهنگی یاد کرد (پاپلی یزدی و رجیبی، ۱۳۸۲). توسعه فرهنگی فرایندی کیفی و ارزشی است که برای ارزیابی آن، از نشانگرهای کمی در برنامه‌ریزی فرهنگی برای دستیابی به اهداف و سیاست‌های فرهنگی توسعه در قالب کالاها، امکانات و خدمات استفاده می‌شود و در این بین آنچه مهم است برنامه‌ریزی در مورد ماهیت و محتوی فعالیت‌ها و خدمات فرهنگی است که به طور عمومی از طریق زیرساخت‌ها و ابزارهای فرهنگی حاصل می‌شود. بدیهی است میان بعد کمی و کیفی توسعه فرهنگی فرهنگی ارتباط دوسویه برقرار است؛ بعد کمی توسعه شامل، زیرساخت‌ها، امکانات و خدمات فرهنگی در بخش‌های هنری، مذهبی، تفریحی، فراغتی، ورزشی و .. و بعد کیفی آن شامل ارزش‌ها و نگرش‌ها، هویت، مصارف فرهنگی و .. است. در واقعیت با بکارگیری و استفاده منطقی و مطلوب از امکانات، خدمات، ابزارها و زیرساخت‌های فرهنگی، امکان ارتقا سطح کیفی فرهنگ امکان‌پذیر است (جوادی، ۱۳۸۴)

فری‌استون و گیسون<sup>۹</sup> در کتاب «فرهنگ، شهرگرایی و برنامه‌ریزی» از شش رویکرد متفاوت به فرهنگ در تاریخ برنامه‌ریزی شهری - از دهه‌ی ۱۹۰۰ میلادی تا دهه‌ی ۲۰۰۰ میلادی - نام برده‌اند که کمابیش مورد توافق متخصصان و نظریه‌پردازان برنامه‌ریزی فرهنگی است (فورد و ایوانز، ۲۰۰۸). موضوع اصلی این رویکردها تنش و سپس آشتی میان فرهنگ نخبگان و فرهنگ عامه در چارچوب مکانی است، عملاً بسیار متأثر از تعریف فرهنگ در بازه‌های زمانی مختلف بوده که در ادامه به همراه تشریح رویکرد شهرسازانه غالب در دوره‌های زمانی مختلف مورد اشاره قرار می‌گیرد.

همچنین چرخش صورت گرفته در الگوهای حاکم بر نظام برنامه‌ریزی شهری و ورود مفاهیم جدیدی در گفتمان مدیریت و برنامه‌ریزی شهری مدرن نظیر؛ توسعه پایدار شهری و نظریه‌های متأخر وابسته به آن، همچون برنامه‌ریزی ارتباطی (اینز<sup>۱۰</sup>، هیلی<sup>۱۱</sup>)

کیهان شهر (ساندر کوک)<sup>۹</sup>، برنامه‌ریزی گفتمانی (فیشر)<sup>۱۰</sup>، شهر عدالت‌محور (فاینستاین و کمپل)<sup>۱۱</sup>، برنامه‌ریزی همگانی (مارکوس)<sup>۱۲</sup>، برنامه‌ریزی برابانه (کرومهلز)<sup>۱۳</sup>، شهر خلاق (لندری، فلوریدا و بیانچینی)<sup>۱۴</sup>، اجتماعات پایدار و زیست‌پذیری و سرزندگی شهری (اوانز<sup>۱۵</sup>، لاندری)، برنامه‌ریزی فرهنگی شده شهری (گرک یانگ)<sup>۱۶</sup> عدالت فضایی (دیکسی)<sup>۱۷</sup> و امثالهم، با تأکید بر نقش توسعه فرهنگ و منابع فرهنگی (پرلوف، مرسر، استیونسون)<sup>۱۸</sup> یا به عبارتی اولویت دادن به فرهنگ و روابط انسانی در همه پروژه‌های عمرانی و توسعه شهری (Young & Stevenson, 2013) صورت پذیرفته است. بدون شک از استراتژی‌های اصلی در دست‌یابی به توسعه پایدار شهری توجه به زیرساخت‌های نرم و تأکید بر ابعاد فرهنگی و اجتماعی (Landry, 2000) و برنامه‌ریزی برای آن بوده است.

## مفاهیم کاربردی در برنامه‌ریزی کاربری‌های شهری با تأکید بر بخش فرهنگ

مفهوم کاربری زمین توزیع فضایی ضرورت‌ها و کارکردهای شهری است. کارکردهای شهری نیز پاسخی به نیاز شهروندان می‌باشند (Littman, 2005) امروزه برنامه‌ریزی کاربری زمین تطبیق زمین‌های محدود شهری با نیازهای نامحدود شهرنشینان است تا ضمن رعایت حفاظت و پایداری محیط، و عدالت و آسایش عموم شهروندان فراهم آورد (زبردست، ۱۳۸۳) در فرایند برنامه‌ریزی کاربری زمین، که ساماندهی مکانی و فضایی فعالیت‌ها است، سرانه کاربری‌ها و روش و فرآیند تعیین آن‌ها، جایگاه کلیدی دارد. (سعیدی رضوانی و داوودپور، ۱۳۸۹). سرانه عبارت از مساحت، تقسیم بر جمعیت، در واقع سرانه عبارت از مقدار زمینی که به‌طور متوسط از هر کدام از کاربری‌های شهری به هر نفر از جمعیت از شهر می‌رسد. (رضویان، ۱۳۸۱: ۳۴). سرانه کاربری‌ها ارتباط تنگاتنگ با مقیاس عملکردی آن‌ها در فرایند برنامه‌ریزی دارد که در سطوح ملی، منطقه‌ای و محلی دسته‌بندی می‌شوند. میزان اثر تراکم‌های جمعیتی و ساختمانی،

9. Leonie Sandercock

10. Frank Fisher

11. Heather Campbell

12. Peter Marcuse

13. Norman Krumholz

14. Charles Landry, Richard Florida, Franco Bianchini

15. Graeme Evans

16. Greg Young

17. Mustafa Dikec

18. Harvey Perloff, Robert McNulty, Colin Mercer, Stevenson

6. Freestone and Gibson

7. E. Innes, Healy

8. Pasty Healy

رفاه» (هیود، ۱۳۸۸) و نظریاتی با موضوع کانونی عدالت، از سوی اندیشمندان مختلف همچون، عدالت به مثابه توازن و تعادل (افلاطون، ۱۳۸۱)، عدالت به مثابه کارایی و آزادی (سن، ۱۳۹۰)، عدالت به مثابه کنترل نظم اقتصادی و تنظیم ارادی توزیع ثروت (هایک به نقل از داداش‌پور، ۱۳۹۴)، عدالت به مثابه توزیع برابر منابع و ابزار تولید در بین طبقات (مارکس به نقل از اخوان کاظمی، ۱۳۷۹)، نظریه استحقاق نوزیک و دفاع از عدالت از منظر لیبرالیسم (پلانت، ۱۹۹۲)، اصول عدالت به مثابه انصاف (راولز، ۱۳۸۵)، اصول توزیع عادلانه از طریق عادلانه و ملاک‌های سه‌گانه دیوید هاروی (هاروی، ۱۳۷۶) و بسیاری دیگر از نظریات ارائه شده است.

مفهوم عدالت زمانی که با مفهوم فضا<sup>۲۰</sup> ادغام می‌گردد پیچیده‌تر می‌شود البته این پیچیدگی به این معنی نیست که اندیشمندان از تعریف و فرموله ساختن آن عاجز مانده‌اند، بلکه مرور مبانی نظری عدالت اجتماعی و فضایی، نشان‌دهنده تلاش‌هایی برای تبیین جایگاه عدالت در شهر می‌باشد. به عنوان مثال به اعتقاد هاروی سیاست‌های تخصیص و توزیع منابع در فضای شهرها، توسط برنامه‌ریزان شهری صورت می‌گیرد، بنابراین برنامه‌ریزان شهری، مجریان اصلی اجرای عدالت در ابعاد مختلف فرهنگی، اجتماعی و فضایی در شهرها می‌باشد (هاروی، ۱۳۷۶)؛ در این شرایط، رویکرد عدالت در فضا به عنوان بخشی از تفکر عدالت اجتماعی، قابل‌بازشناسی است. بر اساس این نگرش، عدالت بعدی فضایی دارد و بنابراین می‌توان از یک نگرش فضایی به منظور تشخیص بی‌عدالتی در فضای شهری استفاده کرد (دیکسی، ۲۰۰۱ و یانگ، ۱۹۹۰). پاپری عدالت فضایی را به عنوان راه‌حل توسعه تفکر مستقل عدالت که مناسب قضاوت در موضوعات فضایی است پیشنهاد کرد. کتاب وی درباره عدالت فضایی<sup>۲۱</sup> از ترکیب اندیشه عدالت اجتماعی و عدالت سرزمینی شکل گرفته است. پاپری معتقد است که اگر مفهوم فضا از ظرفی برای کارکردهای اجتماعی، به یک محصول اجتماعی تغییر مفهوم داده شود، آنگاه می‌توان به یک مفهوم واقعی از عدالت اجتماعی رسید (پاپری، ۱۹۸۳). هاروی نیز در ارتباط با تعریف کانونی‌ترین مفهوم در نظریه‌اش یعنی عدالت چنین می‌آورد: «عدالت به عنوان یک اصل (یا مجموعه‌ای از اصول) برای حل و فصل دعاوی متضاد» به وجود آمده است. عدالت اجتماعی نیز در واقع، کاربرد خاص این اصول برای فایق

ضوابط تفکیک اراضی، استانداردهای طراحی و شعاع دسترسی بر سرانه‌ها، ارتباط تنگاتنگ با اندازه شهر دارد. از سوی دیگر تنوع در تعاریف و طبقه‌بندی‌های مربوط به مفهوم فرهنگ، تفاوت در تولیدات و نتایج طرح‌ها و گزارشات آماری و پیامد آن عدم مقایسه پذیری و جمع‌پذیری آمارها، وقفه در سری‌های زمانی و اتلاف منابع مالی و انسانی در سطوح مختلف را سبب شده است. به همین منظور جهت رفع این مشکل، در این مطالعه با توجه به رویکرد حاکم بر پژوهش و اهداف پیش‌بینی شده از همانندسازی، انطباق و مقایسه دو منبع اصلی استفاده شده است. منبع اول با استناد به طبقه‌بندی شورای عالی معماری و شهرسازی ایران در خصوص عملکردهای مجاز کاربری‌های شهری در بخش‌های فرهنگی به تفکیک سطوح تقسیمات شهری و منبع دوم استفاده از چارچوب طبقه‌بندی فرهنگ و فراغت ایران<sup>۲۱</sup> (ICLC) می‌باشد. در این مطالعه تأکید بر لحاظ کردن فهرست موارد در بخش اول، یعنی طبقه‌بندی فعالیت‌های فرهنگی مطابق با عملکردهای مجاز کاربری‌های شهری در بخش‌های فرهنگی به تفکیک سطوح تقسیمات شهری مصوب شورای عالی شهرسازی و معماری ایران بوده است. این طبقه‌بندی شامل مراکز و سازمان‌هایی است که فعالیت اصلی آنها تولید و ارائه کالاها و خدمات فرهنگی است. سازمان‌ها و ادارات دولتی، موسسات خصوصی و غیر انتفاعی، انجمن‌ها و مراکز تجاری در این بخش قرار می‌گیرند. طبقه‌بندی فعالیت‌های فرهنگی و اوقات فراغت در چهار بخش میراث فرهنگی، هنر، ورزش و ورزش‌های تفریحی و فعالیت‌های فرهنگی - اجتماعی تعریف شده است.

#### عدالت در نظریه‌های اجتماعی و شهری

بدون شک یکی از مهمترین وجوهی که هر برنامه توسعه شهری باید به آن پردازد مقوله عدالت است زیرا نظریه‌های برنامه‌ریزی اساساً مشروعیت فرآیندهای برنامه‌ریزی شهری را به موضوع ارتقا عدالت، معطوف کرده‌اند؛ به عنوان مثال فاین‌اشتاین در مطالعه نظریه برنامه‌ریزی و شهر، برنامه‌ریزی را «خلق آگاهانه شهر عادلانه» می‌داند (فاینشتاین، ۲۰۰۵: ۱۲۱) چراکه نمی‌توان از آثار برنامه‌ریزی شهری در منافع عمومی (هیمن و کایتز، ۱۹۷۱) و در نتیجه ارتقا یا تقلیل عدالت در سطح جامعه (مارکوس، ۲۰۰۹) غافل شد. برای مفهوم عدالت تاکنون صورت‌بندی‌های متفاوت همچون دسته‌بندی سه‌گانه از نظریات عدالت در قالب: «برابری، عدالت اجتماعی و

20. Space

21. On Spatial Justice

19. Iran Culture and Leisure Classification

جمع‌آوری بخش دیگری از داده‌ها (چگونگی توزیع امکانات فرهنگی در مناطق شهر) از رویکرد کیفی تحلیل ثانویه<sup>۲۳</sup> استفاده شد. به این ترتیب که با اخذ اطلاعات موجود اراضی و کاربری‌ها مساحت، سهم و سرانه هر یک از کاربری‌های مورد نیاز در هر یک از مناطق شهری اراک به طور جداگانه محاسبه گردید و پس از مقایسه هر یک از آن‌ها با سرانه‌های مطلوب محاسبه شده، هر منطقه از نظر برخورداری از خدمات و امکانات فرهنگی دسته‌بندی شد. در این پژوهش جهت کسب اطمینان از اعتبار پرسشنامه، از اعتبار محتوایی و برای میزان پایایی ابزار پرسشنامه از روش آلفای کرونباخ مورد سنجش قرار گرفت و نتایج آن در جدول زیر آورده شده است.

□ جدول شماره ۲: ضریب روایی مقیاس‌ها در پرسشنامه نهایی

متغیرها	تعداد گویه	ضریب روایی
تقاضا امکانات هنری	۵	۰۷۵۰
تقاضا امکانات ورزشی	۴	۰۶۵۳
تقاضا امکانات تفریحی	۴	۰۸۲۴
تقاضا امکانات مذهبی	۴	۰۷۷۸

قلمرو مکانی این تحقیق شهر اراک و قلمرو زمانی آن سال ۱۳۹۸ می‌باشد. برای این تحقیق می‌توان دو جامعه آماری در نظر گرفت؛ اولین جامعه آماری مربوط به بخش مطالعات کالبدی، شامل تمامی قطعات واقع در محدوده شهر اراک می‌باشد. دومین جامعه آماری شامل کلیه شهروندان ساکن در تمامی مناطق شهر اراک است. که بر اساس سالنامه آماری سال ۱۳۹۶ تعداد آن ۵۱۳۱۵۹ نفر است. روش نمونه‌گیری این تحقیق نمونه‌گیری احتمالی متناسب با حجم است. در این جا مناطق حوزه شهری، شهر اراک در زون‌های مختلف در نظر گرفته شد. در داخل هر زون متناسب با جمعیت آن پراکنش تصادفی هر واحد نمونه با استفاده از پلاگین تعریف شده در نرم افزار GIS تا سطح پلاک واحدهای مسکونی تدقیق و تعیین گردید و نقاط نمونه‌گیری شناسایی شد. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران معادل ۳۸۴ نفر بوده است.

نهایتاً در این مطالعه داده‌های به دست آمده از پرسشنامه با استفاده از نرم افزار SPSS تجزیه و تحلیل خواهد شد. برای تحلیل داده‌های به دست آمده از بخش ارزیابی کالبدی کاربری‌ها، علاوه بر در نظر گرفتن عامل مساحت در محاسبات بر اساس

آمدن بر تعارضاتی که لازمه همکاری اجتماعی برای ترقی افراد است، می‌باشد. هاروی با آگاهی از برداشت‌های گوناگونی که از عدالت می‌شود همچون تفکرات هیوم، روسو، بنتام، راولز، رشر، رانسیمن، تاوانی، تیموس و برخی دیگر، اصل «توزیع عادلانه از طریق عادلانه» را مبنا و ملاک عمل خود قرار داده و پس از آن به تحلیل اصول عدالت اجتماعی اش می‌پردازد. وی در پی درک معنایی است که از «توزیع عادلانه» برتابیده می‌شود. وی پس از طرح هشت معیار و اظهار نظر در قبال آن، به پیروی از رانسیمن ماهیت عدالت اجتماعی را به کمک سه معیار پذیرفته است: اول معیار نیاز به عنوان مهم‌ترین معیار، دوم منفعت عمومی و سوم/استحقاق. وی معتقد است که اولین قدم در راه تدوین اصول عادلانه شهری، تعیین مفهوم هر یک از سه معیار فوق در چارچوب منطقه‌ای یا سرزمینی و پس از آن طراحی ابزار مناسبی برای ارزشیابی و اندازه‌گیری توزیع بر حسب این معیارها می‌باشد.

نهایتاً هاروی اعلام می‌دارد که به دنبال بررسی اصول عدالت اجتماعی می‌توانیم به طرق زیر به معنای عدالت اجماعی منطقه‌ای دست یابیم:

۱. توزیع درآمد یا منابع باید به طریقی باشد که الف) نیازهای جمعیت در هر منطقه برآورده کند؛ ب) تخصیص منابع به طریقی صورت گیرد که ضرایب فزاینده‌گی بین‌منطقه‌ای به حداکثر برسد و ج) تخصیص منابع اضافی به طریقی باشد که در رفع مشکلات خاص ناشی از محیط فیزیکی و اجتماعی موثر واقع شود.

۲. سازوکارها (نهادی، سازمانی، سیاسی و اقتصادی) باید به طریقی باشد که دورنمای زندگی در محروم‌ترین مناطق تا حد امکان بهتر شود.

اگر این شرایط موجود باشد آنگاه می‌توان به یک توزیع عادلانه از طریق عادلانه به دست آمده دست یافت (هاروی، ۱۳۷۶: ۱۲۰).

### روش‌شناسی

روش پژوهش این مطالعه، روش ترکیبی با رویکرد تبدیلی هم‌زمان<sup>۲۴</sup> است. برای جمع‌آوری بخشی از داده‌ها متناسب با اهداف تحقیق (شناسایی تقاضاها و مصرف فرهنگی)، از رویکرد کمی پیمایش و تکنیک پرسشنامه با مبنا قراردادن چارچوب نظری مستخرج استفاده شد. پرسشنامه در بین شهروندان نمونه تحقیق از طریق مصاحبه حضوری تکمیل گردید. همچنین برای

### وضعیت (توزیع، سرانه، سطح عملکردی)

#### انواع کاربری‌های فرهنگی به تفکیک مناطق شهر اراک

در بررسی وضعیت دسترسی شهروندان به امکانات یا کاربری‌های فرهنگی، پرداختن به نحوه توزیع و میزان سرانه هر کاربری می‌باشد؛ سرانه امکانات فرهنگی در ابعاد مختلف، از تقسیم مجموع مساحت اراضی با کاربری مشخص (هنری، مذهبی، ورزشی، تفریحی- فراغتی) بر جمعیت هر منطقه به دست آمده است.

بر اساس آمار و اطلاعات احصا شده در خصوص امکانات تفریحی- فراغتی و محاسبه آن، سرانه امکانات تفریحی- فراغتی شامل (پارک‌ها و فضای سبز، شهربازی، مکان‌های بازی سربسته و نهایتاً به سبب کارکردهای فراغتی مراکز خرید و سفره‌خانه‌ها) در شهر اراک، معادل ۲۴۰ سانتی مترمربع می‌باشد؛ به عبارتی دیگر به ازای هر یک از شهروندان اراکی به طور میانگین حدود ۲/۴ مترمربع اختصاص یافته است. لازم به ذکر است بخش اصلی سرانه مذکور به سبب کاربری پارک‌ها و فضای سبز (۲/۳۶ مترمربع) می‌باشد. بر طبق مصوبات شورای عالی معماری و شهرسازی کشور حداقل استاندارد این شاخص معادل ۹/۵ مترمربع در نظر گرفته شده است. سرانه مذکور در

استانداردهای مطلوب، عامل دسترسی و سطح عملکردی به عنوان ملاک خدمات‌رسانی محاسبه و تحلیل می‌شود. در نهایت با استفاده از اطلاعات به دست آمده، به امتیازدهی هر یک از خدمات و فعالیت‌های زیر مجموعه آن‌ها در هر یک از مناطق شهر اراک پرداخته و در محیط GIS نمایش می‌شود.

### یافته‌های پژوهش

قبل از ارائه یافته‌های پژوهش ذکر این مهم ضروری است که در این مطالعه با تأکید بر وظایف اصلی مدیریت و برنامه‌ریزی توسعه شهری، و پس از تطبیق فعالیت‌های فرهنگی طبقه‌بندی شده این دو منبع (چارچوب طبقه‌بندی فرهنگ و فراغت ایران ICLC و طبقه‌بندی عملکردهای مجاز کاربری‌های شهری در بخش‌های فرهنگی به تفکیک سطوح تقسیمات شهری مصوب شورای عالی شهرسازی و معماری ایران) و وفق اهداف و سوالات تحقیق، وضعیت کاربری‌های فرهنگی و نحوه توزیع آن بر اساس نیازهای شهروندان در ابعاد هنری، مذهبی، تفریحی- فراغتی و ورزشی در شهر اراک در نظر گرفته شده است.



پراکندگی فضایی حجم نمونه مورد مطالعه در سطح مناطق شهری اراک

□ نقشه شماره ۱: پراکندگی حجم نمونه مطالعه در مناطق شهر اراک.

۴ (دسترسی کامل) قرار دارد. نتایج نشان می‌دهد که امتیاز دسترسی به کاربری مذکور در شهر اراک در حدود ۲/۵۵ بوده و منطقه پنج (۲/۹۱) و دو (۲/۷۱)، بالاترین و منطقه چهار (۲/۲۸) پایین‌ترین امتیاز را در این بخش به خود اختصاص داده‌اند. به منظور درک بهتر وضعیت دسترسی امتیازات به دست آمده در مناطق فازی شده در بازه صفر تا ۱۰۰ قرار گرفته است. در مجموع می‌توان گفت شهر اراک با امتیاز ۶۳/۸۱ از ۱۰۰ از نظر دسترسی به کاربری تفریحی و فراغتی در وضعیت بالاتر از میانه قرار دارد. منطقه پنج و دو به ترتیب با امتیاز ۷۲/۷۸ و ۶۷/۷۲ بیشترین و منطقه چهار با امتیاز ۵۷/۰۱ کمترین میزان دسترسی به کاربری مذکور را دارند. در ادامه جدول وضعیت (توزیع، سرانه، سطح عملکردی) تفریحی-فراغتی به تفکیک مناطق شهر اراک و نقشه (توزیع فضایی سرانه، سطح عملکردی و دسترسی) مرتبط با آن به تفصیل آورده شده است. بر اساس آمار و اطلاعات احصا شده در خصوص کاربری

منطقه یک (۶۲۲ سانتی مترمربع) و پس از آن با اختلاف زیاد منطقه پنج (۲۰۴ سانتی مترمربع) بالاترین و منطقه دو (۶۰ سانتی مترمربع) پایین‌ترین به دست آمده است. از سوی دیگر در بررسی وضعیت دسترسی هر یک از مناطق به امکانات و خدمات تفریحی-فراغتی بر مبنای شعاع دسترسی در مقیاس محله، محدوده‌ای را با شعاع دسترسی ۱۰۰ متر، در سطح عملکردی ناحیه‌ای محدوده‌ای را به شعاع ۱۰۰۰ متر و در نهایت شعاع دسترسی کاربری تفریحی و فراغتی در مقیاس منطقه‌ای و شهری به ترتیب ۲۰۰۰ و ۴۰۰۰ متر می‌باشد. با روی هم‌گذاری محدوده‌های پوشش چهار سطح عملکردی ذکر شده می‌توان دریافت که کدام محدوده‌ها در شهر و نیز هر یک از مناطق، دارای دسترسی کامل (چهار سطح)، متوسط (سه سطح)، نسبتاً محدود (دو سطح)، محدود (یک سطح) و فاقد دسترسی هستند. امتیازات به دست آمده برای دسترسی به کاربری تفریحی و فراغتی در بازه صفر (فاقد دسترسی) تا

□ وضعیت (توزیع، سرانه، سطح عملکردی) امکانات تفریحی-فراغتی به تفکیک مناطق شهر اراک

استاندارد		شهر	پنج	چهار	سه	دو	یک	منطقه	امکانات
۹/۵ متر مربع		۲۴۰	۲۰۴	۱۶۵	۱۷۳	۶۰	۶۲۲	سرانه (cm <sup>2</sup> )	تفریحی-فراغتی شامل: پارک‌ها و فضای سبز، شهر بازی و نهایتاً به سبب کارکردهای فراغتی مراکز خرید و سفره‌خانه‌ها
۱۰۰	سطح محله‌ای	۶۳/۸۱	۷۲/۷۸	۵۷/۰۱	۶۳/۰۷	۶۷/۷۲	۶۲/۰۰	دسترسی (فازی شده)	
۱۰۰۰	سطح ناحیه‌ای								
۲۰۰۰	سطح منطقه‌ای								
۴۰۰۰	سطح شهری								
		۵۱۳۱۵۹	۱۰۱۰۷۰	۱۰۲۷۸۳	۱۰۷۴۲۰	۱۰۴۲۷۹	۹۷۶۰۷	جمعیت	
		۱۲۳۲۳۲۳	۲۰۶۱۹۹	۱۷۰۰۷۴	۱۸۵۷۵۳	۶۲۷۶۰	۶۰۷۵۳۷	مساحت کاربری تفریحی-فراغتی	

نحوه محاسبه سرانه: تقسیم مجموعه مساحت اراضی با کاربری تفریحی-فراغتی بر جمعیت  
 نحوه محاسبه سطح دسترسی: با روی هم‌گذاری محدوده‌های پوشش در چهار سطح عملکردی ذکر شده می‌توان دریافت که کدام محدوده‌ها در شهر و نیز در هر یک از مناطق دارای دسترسی کامل (چهار سطح)، متوسط (سه سطح)، نسبتاً محدود (دو سطح)، محدود (یک سطح) و فاقد دسترسی هستند. امتیازات به دست آمده برای دسترسی به کاربری تفریحی فراغتی در بازه صفر (فاقد دسترسی) تا ۴ (دسترسی کامل) قرار دارد. به منظور درک بهتر وضعیت دسترسی، امتیازات به دست آمده در مناطق، فازی شده و در بازه صفر تا ۱۰۰ قرار گرفته است.





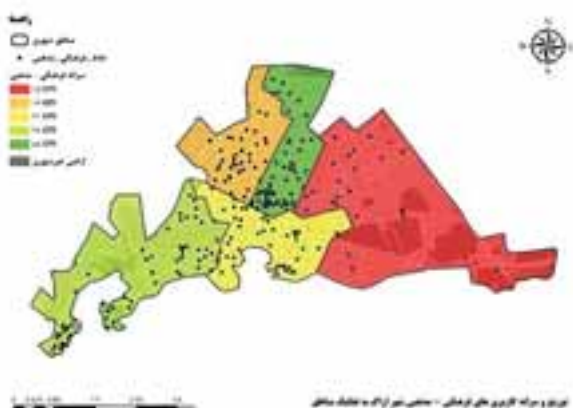
منطقه‌ای و شهری به ترتیب ۱۶۰۰ و ۳۰۰۰ متر می‌باشد. با روی هم‌گذاری محدوده‌های پوشش چهار سطح عملکردی ذکر شده می‌توان دریافت که کدام محدوده‌ها در شهر و نیز هر یک از مناطق، دارای دسترسی کامل (چهار سطح)، متوسط (سه سطح)، نسبتاً محدود (دو سطح)، محدود (یک سطح) و فاقد دسترسی هستند. امتیازات به دست آمده برای دسترسی به امکانات مذهبی در بازه صفر (فاقد دسترسی) تا ۴ (دسترسی کامل) قرار دارد. نتایج نشان می‌دهد که امتیاز دسترسی به کاربری مذکور در شهر اراک در حدود ۱/۷۱ بوده و منطقه دو (۲/۸۰) و پنج (۲/۳۳)، بالاترین و منطقه یک (۱/۱۷) و سه (۱/۲۴) پایین‌ترین امتیاز را در این بخش به خود اختصاص داده‌اند.

به منظور درک بهتر وضعیت دسترسی از امتیازات به دست آمده در مناطق فازی شده در بازه صفر تا ۱۰۰ قرار گرفته است. در مجموع می‌توان گفت شهر اراک با امتیاز ۴۲/۸۲ از ۱۰۰

یا امکانات مذهبی و محاسبه آن، سرانه امکانات مذهبی شامل (مساجد، حسینیه‌ها، فاطمیه‌ها و تکایا) در شهر اراک، معادل ۳۴ سانتی‌مترمربع می‌باشد؛ به عبارتی دیگر به ازای هر یک از شهروندان اراکی به طور میانگین حدود ۰/۳ مترمربع فضای مذهبی اختصاص یافته است. این در حالی است که بر طبق مصوبات شورای عالی معماری و شهرسازی کشور حداقل استاندارد این شاخص معادل ۰/۷۵ مترمربع در نظر گرفته شده است. سرانه مذکور در منطقه پنج برابر ۰/۸۸ مترمربع (بالاترین)، و مناطق یک و چهار به ترتیب برابر ۰/۱۵ و ۰/۱۶ مترمربع (پایین‌ترین) به دست آمده است. در بررسی وضعیت دسترسی هر یک از مناطق به امکانات و خدمات مذهبی بر مبنای شعاع دسترسی در مقیاس محله، محدوده‌ای را با شعاع دسترسی ۲۰۰ متر، در سطح عملکردی ناحیه‌ای محدوده‌ای را به شعاع ۷۵۰ متری و نهایتاً شعاع دسترسی کاربری فرهنگی - مذهبی در مقیاس

□ وضعیت (توزیع، سرانه، سطح عملکردی) امکانات مذهبی به تفکیک مناطق شهر اراک

استاندارد	شهر	پنج	چهار	سه	دو	یک	منطقه	امکانات مذهبی شامل: مساجد، حسینیه‌ها، فاطمیه‌ها و تکایا
							سرانه (cm2)	
۰/۷۵ متر مربع	۳۹	۵۰	۱۶	۵	۲۷	۱۰۰	دسترسی (فازی شده)	
۲۰۰ سطح محله‌ای	۴۲/۸۲	۵۸/۲۵	۵۱/۷۱	۳۱/۰۲	۷۰/۰۸	۲۹/۳۴		
۷۵۰ سطح ناحیه‌ای								
۱۶۰۰ سطح منطقه‌ای								
۳۰۰۰ سطح شهری								
<b>جمعیت</b>								
								۹۷۶۰۷
<b>مساحت کاربری مذهبی</b>								
								۱۴۵۹۶
<p>نحوه محاسبه سرانه: تقسیم مجموعه مساحت اراضی با کاربری مذهبی بر جمعیت</p> <p>نحوه محاسبه سطح دسترسی: با روی هم‌گذاری محدوده‌های پوشش در چهار سطح عملکردی ذکر شده می‌توان دریافت که کدام کدوده‌ها در شهر و نیز در هر یک از مناطق دارای دسترسی کامل (چهار سطح)، متوسط (سه سطح)، نسبتاً محدود (دو سطح)، محدود (یک سطح) و فاقد دسترسی هستند. امتیازات به دست آمده برای دسترسی به کاربری مذهبی در بازه صفر (فاقد دسترسی) تا ۴ (دسترسی کامل) قرار دارد. به منظور درک بهتر وضعیت دسترسی، امتیازات به دست آمده در مناطق، فازی شده و در بازه صفر تا ۱۰۰ قرار گرفته است</p>								



معادل ۰/۷۵ مترمربع در نظر گرفته شده است. سرانه مذکور در منطقه یک و سه به ترتیب برابر ۱ مترمربع (بالاترین) و ۰/۰۵ مترمربع (پایین ترین) به دست آمده است. از سوی دیگر به منظور رفع نقص مطالعات و طرح های موجود شهری مبنی بر عدم اکتفا به محاسبه سرانه کاربری ها در سطح محدوده در برآورد کمبودهای امکانات فرهنگی در شهر، در این مطالعه به بررسی پوشش و سطح دسترسی شهروندان به امکانات و خدمات هنری بر مبنای شعاع دسترسی در هر یک از سطوح عملکردی پرداخته شده است. مطابق با استانداردهای موجود مراکز هنری در مقیاس محله، محدوده ای را با شعاع دسترسی ۱۰۰۰ متر در بر می گیرد که حدود ۶۴ درصد مساحت شهر اراک را تحت پوشش قرار داده اند. فضاهای اختصاص یافته به کاربری هنری در سطح عملکردی ناحیه ای محدوده ای را به شعاع ۱۶۰۰ متری پوشش می دهند؛ در مجموع می توان گفت در حدود ۷۵ درصد از سطح شهر تحت پوشش خدمات کاربری هنری در سطح ناحیه قرار گرفته اند. نهایتاً

نظر دسترسی به امکانات (کاربری) مذهبی در وضعیت پایین تر از میانه قرار دارد. در ادامه جدول وضعیت (توزیع، سرانه، سطح عملکردی) امکانات مذهبی به تفکیک مناطق شهر اراک و نقشه (توزیع فضایی سرانه، سطح عملکردی و دسترسی) امکانات مذهبی به تفصیل آورده شده است.

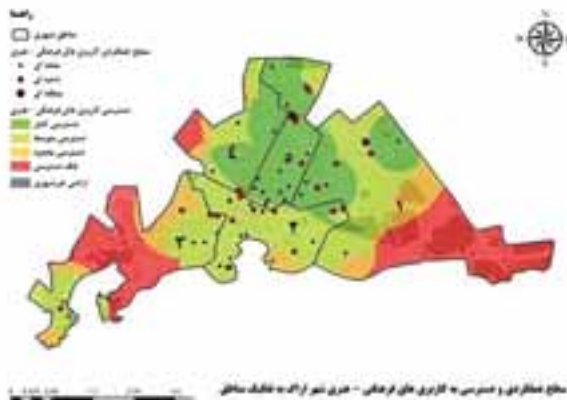
بر اساس آمار و اطلاعات احصا شده در خصوص امکانات هنری محاسبه آن، سرانه امکانات هنری شامل (سالن های اجتماعات، کانون های پرورش فکری کودکان و نوجوانان، سینما، نگارخانه، فرهنگسرا و مجتمع های فرهنگی، کتابخانه ها عمومی، سالن تئاتر و کنسرت، مؤسسات فرهنگی با زمینه هنری فعال و دفاتر مرکزی روزنامه)، در شهر اراک، معادل ۳۹ سانتی مترمربع می باشد؛ به عبارتی دیگر به ازای هر یک از شهروندان اراکی به طور میانگین حدود ۰/۴ مترمربع فضای هنری اختصاص یافته است. این در حالی است که بر طبق مصوبات شورای عالی معماری و شهرسازی کشور، حداقل استاندارد این شاخص

□ وضعیت (توزیع، سرانه، سطح عملکردی) امکانات هنری به تفکیک مناطق شهر اراک

استاندارد	شهر	پنج	چهار	سه	دو	یک	منطقه	امکانات هنری شامل:
۰/۷۵ متر مربع	۳۹	۵۰	۱۶	۵	۲۷	۱۰۰	سرانه (cm2)	سالن های اجتماعات، کانون های پرورش فکری کودکان و نوجوانان، سینما، نگارخانه، فرهنگسرا و مجتمع های فرهنگی، کتابخانه ها عمومی، سالن تئاتر و کنسرت، مؤسسات فرهنگی با زمینه هنری فعال و دفاتر مرکزی روزنامه
سطح محله ای ۱۰۰۰	۵۹/۶۶	۹۶/۷۵	۷۴/۶۷	۳۲/۶۰	۶۶/۹۷	۵۵/۲۶	دسترسی	
سطح ناحیه ای ۱۶۰۰							فازی	
سطح شهری ۳۰۰۰							شده	
	۵۱۳۱۵۹	۱۰۱۰۷۰	۱۰۲۷۸۳	۱۰۷۴۲۰	۱۰۴۲۷۹	۹۷۶۰۷	جمعیت	
	۱۲۳۲۳۲۳	۲۰۶۱۹۹	۱۷۰۰۷۴	۱۸۵۷۵۳	۶۲۷۶۰	۶۰۷۵۳۷	مساحت کاربری هنری	

نحوه محاسبه سرانه: تقسیم مجموعه مساحت اراضی با کاربری هنری بر جمعیت

نحوه محاسبه سطح دسترسی: با روی هم گذاری محدوده های پوشش در سه سطح عملکردی ذکر شده می توان دریافت که کدام محدوده ها در شهر و نیز در هر یک از مناطق دارای دسترسی کامل (سه سطح)، متوسط (دو سطح)، محدود (یک سطح) و فاقد دسترسی هستند. امتیازات به دست آمده برای دسترسی به کاربری هنری در بازه صفر (فاقد دسترسی) تا ۳ (دسترسی کامل) قرار دارد. به منظور درک بهتر وضعیت دسترسی، امتیازات به دست آمده در مناطق، فازی شده و در بازه صفر تا ۱۰۰ قرار گرفته است



صفر تا ۱۰۰ قرار گرفته است. در مجموع می توان گفت شهر اراک با امتیاز ۵۹/۶۶ از ۱۰۰ از نظر دسترسی به امکانات (کاربری) هنری در وضعیت میانه قرار دارد. منطقه ۵ با امتیاز ۹۶/۷۵ بیشترین و منطقه ۳ با امتیاز ۳۲/۶۰ کمترین میزان دسترسی به کاربری مذکور را دارند. در ادامه جدول وضعیت (توزیع، سرانه، سطح عملکردی) امکانات هنری به تفکیک مناطق شهر اراک و نقشه (توزیع فضایی سرانه، سطح عملکردی و دسترسی) امکانات مذهبی به تفصیل آورده شده است.

نهایتاً بر اساس آمار و اطلاعات استخراج شده در خصوص امکانات ورزشی و محاسبه آن، سرانه امکانات ورزشی شامل (زمین های بازی، زمین ها و سالن های ورزشی، استخرها، ورزشگاه ها و مجتمع های ورزشی) در شهر اراک شهر معادل ۱۴۴ سانتی مترمربع می باشد؛ به عبارتی دیگر به ازای هر یک از شهروندان اراکی به طور میانگین حدود ۱/۴۴ مترمربع اختصاص

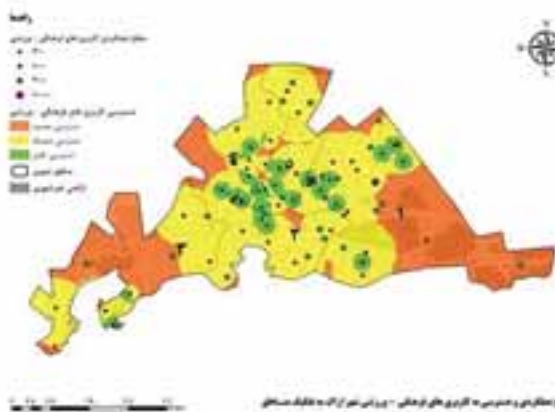
کاربری هنری در مقیاس منطقه ای و شهری (با توجه به مساحت و گستره نفوذ خدمات رسانی آن است) با شعاع عملکردی در نظر گرفته شده ۳۰۰۰ متر، حدود ۴۸ درصد شهر اراک را تحت پوشش قرار داده است. با روی هم گذاری محدوده های پوشش سه سطح عملکردی ذکر شده می توان دریافت که کدام محدوده ها در شهر و نیز هر یک از مناطق، دارای دسترسی کامل (سه سطح)، متوسط (دو سطح)، محدود (یک سطح) و فاقد دسترسی هستند. امتیازات به دست آمده برای دسترسی به اماکن هنری در بازه صفر (فاقد دسترسی) تا ۳ (دسترسی کامل) قرار دارد. نتایج نشان می دهد که میانگین امتیاز دسترسی به اماکن فرهنگی - هنری در سطح شهر اراک در حدود ۱/۷۹ بوده که منطقه پنج (۲/۹۰) و منطقه سه (۰/۹۸) به ترتیب بالاترین و پایین ترین امتیاز را در این بخش به خود اختصاص داده اند. به منظور درک بهتر وضعیت دسترسی امتیازات به دست آمده در مناطق، فازی شده و در بازه

□ وضعیت (توزیع، سرانه، سطح عملکردی) امکانات ورزشی به تفکیک مناطق شهر اراک

استاندارد	شهر	پنج	چهار	سه	دو	یک	منطقه	امکانات ورزشی شامل: زمین های بازی، زمین ها و سالن های ورزشی، استخرها، ورزشگاه ها و مجتمع های ورزشی					
							سرانه (cm2)						
۲ مترمربع	۱۴۴	۲۵	۷	۷۹	۸۶	۵۴۷	دسترسی (فازی شده)						
سطح محله ای ۳۰۰	۵۹/۶۸	۷۱/۶۱	۶۱/۹۲	۵۰/۶۷	۶۷/۹۲	۵۶/۸۴	دسترسی (فازی شده)						
سطح ناحیه ای ۱۰۰۰													
سطح منطقه ای ۳۰۰۰													
سطح شهری ۱۰۰۰۰													
<b>جمعیت</b>													
۵۱۳۱۵۹								۱۰۱۰۷۰	۱۰۲۷۸۳	۱۰۷۴۲۰	۱۰۴۲۷۹	۹۷۶۰۷	
<b>مساحت کاربری ورزشی</b>													
۷۴۰۲۶۶								۲۵۳۰۷	۶۷۷۶	۸۴۶۶۵	۸۹۹۹۹	۵۳۳۵۲۰	

نحوه محاسبه سرانه: تقسیم مجموعه مساحت اراضی با کاربری ورزشی بر جمعیت

نحوه محاسبه سطح دسترسی: با روی هم گذاری محدوده های پوشش در چهار سطح عملکردی ذکر شده می توان دریافت که کدام محدوده ها در شهر و نیز در هر یک از مناطق دارای دسترسی کامل (چهار سطح)، متوسط (سه سطح)، نسبتاً محدود (دو سطح)، محدود (یک سطح) و فاقد دسترسی هستند. امتیازات به دست آمده برای دسترسی به کاربری مذهبی در بازه صفر (فاقد دسترسی) تا ۴ (دسترسی کامل) قرار دارد. به منظور درک بهتر وضعیت دسترسی، امتیازات به دست آمده در مناطق، فازی شده و در بازه صفر تا ۱۰۰ قرار گرفته است.



حد استاندارد) بوده و در صورتی که امتیاز حاصله بالاتر از عدد یک باشد می‌توان نتیجه گرفت که فضای اختصاص یافته به خدمات مذکور در شهر و یا منطقه، بالاتر از سطح استاندارد می‌باشد.

$$A_{ij} = F_{ij} / FS_i$$

$$A_{ij} = \text{امتیاز خدمات } i \text{ براساس سرانه و سرانه استاندارد در منطقه } j$$

$$F_{ij} = \text{سرانه خدمات } i \text{ در منطقه } j$$

$$FS_i = \text{سرانه استاندارد خدمات } i$$

در ادامه، امتیاز سرانه به دست آمده از مرحله قبل را در امتیاز (فازی شده) میزان دسترسی به کاربری‌های فرهنگی از مقیاس محله تا شهر، ضرب شده تا امتیاز منفعت عمومی فرهنگ در مناطق شهر اراک به دست آید. (امتیاز به دست آمده از هر سه شاخص سرانه، سرانه استاندارد و شعاع عملکردی تشکیل شده است).

$$PI_{ij} = A_{ij} * FD_{ij}$$

$$PI_{ij} = \text{امتیاز منفعت عمومی خدمات } i \text{ در منطقه } j$$

$$A_{ij} = \text{امتیاز خدمات } i \text{ براساس سرانه و سرانه استاندارد در منطقه } j$$

$$FD_{ij} = \text{امتیاز دسترسی خدمات } i \text{ در منطقه } j$$

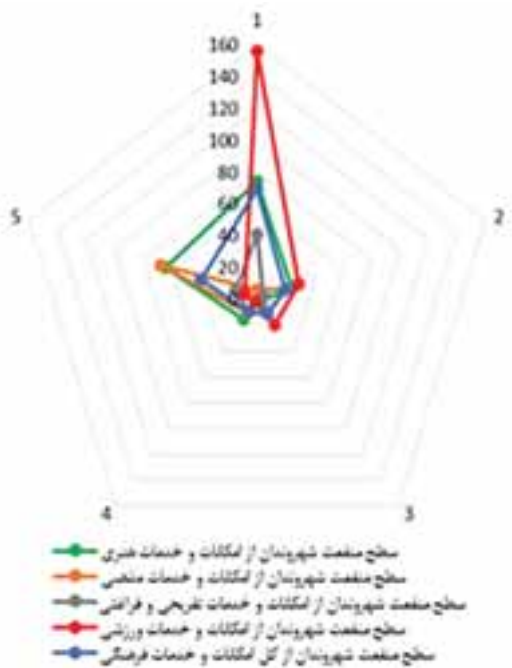
براساس محاسبات، میانگین ملاک منفعت عمومی امکانات فرهنگی (مشمول بر ابعاد هنری، مذهبی، تفریحی و ورزشی) در مناطق پنجگانه شهر، به ترتیب برابر ۶۸/۹۰، ۱۹/۳۱، ۱۱/۳۱، ۹/۷۶ و ۳۹/۳۶ از ۱۰۰ می‌باشد. نکته قابل توجه پایین تر بودن میانگین کل ملاک منفعت عمومی از امکانات فرهنگی شهر اراک (۲۷/۳۸) از سطح متوسط می‌باشد.

نتایج نشان می‌دهد که میانگین ملاک منفعت عمومی فرهنگ در ابعاد چهارگانه (هنری، مذهبی، تفریحی-فراغتی و ورزشی) به ترتیب ۳۱/۲، ۱۹/۴۱، ۱۶/۱۲، ۴۲/۹۷ با میانگین کل ۲۷/۳۸ می‌باشد. بررسی‌ها نشان می‌دهد که در سطح شهر اراک و در بین انواع امکانات و خدمات فرهنگی، بالاترین امتیاز منفعت عمومی کسب شده مربوط به کاربری‌های ورزشی (۴۲/۹۷) (کمتر از میانه متوسط)، و پایین‌ترین آن از کاربری‌های تفریحی-فراغتی (۱۶/۱۲) می‌باشد. از سوی دیگر نتایج ملاک منفعت عمومی از امکانات و خدمات فرهنگی در سطح مناطق شهر نشان می‌دهد که منطقه یک با ۶۸/۹۰ بالاترین سطح منفعت و منطقه سه و چهار به ترتیب با ۱۱/۳۱ و ۹/۷۶ پایین‌ترین

یافته است. این در حالی است که بر طبق مصوبات شورای عالی معماری و شهرسازی کشور حداقل استاندارد این شاخص معادل ۲ متر مربع در نظر گرفته شده است. از سوی دیگر در بررسی وضعیت دسترسی هر یک از مناطق به امکانات ورزشی بر مبنای شعاع در مقیاس محله محدوده‌ای را با شعاع دسترسی ۳۰۰ متر، در مقیاس ناحیه‌ای محدوده‌ای را به شعاع ۱۰۰۰ متر و در نهایت شعاع دسترسی در مقیاس منطقه‌ای و شهری به ترتیب ۳۰۰۰ و ۱۰۰۰۰ متر می‌باشد. با روی هم گذاری محدوده‌های پوشش چهار سطح عملکردی ذکر شده می‌توان دریافت که کدام محدوده‌ها در شهر و نیز هر یک از مناطق، دارای دسترسی کامل (چهارسطح)، متوسط (سه سطح)، نسبتاً محدود (دو سطح)، محدود (یک سطح) و فاقد دسترسی هستند. امتیازات به دست آمده برای دسترسی به کاربری فرهنگی-ورزشی در بازه صفر (فاقد دسترسی) تا ۴ (دسترسی کامل) قرار دارد. نتایج نشان می‌دهد که امتیاز دسترسی به کاربری مذکور در شهر اراک در حدود ۱/۷۹ بوده است؛ به منظور درک بهتر وضعیت دسترسی امتیازات به دست آمده در مناطق فازی شده در بازه صفر تا ۱۰۰ قرار گرفته است. در مجموع می‌توان گفت شهر اراک با امتیاز ۵۹/۶۸ از ۱۰۰ از نظر دسترسی به کاربری ورزشی اندکی بالاتر از وضعیت میانه قرار دارد. در ادامه جدول وضعیت (توزیع، سرانه، سطح عملکردی) امکانات ورزشی به تفکیک مناطق شهر اراک و نقشه (توزیع فضایی سرانه، سطح عملکردی و دسترسی) مرتبط با آن به تفصیل آورده شده است.

شاخص منفعت جمعی فرهنگ به تفکیک ابعاد و مناطق شهر در این مطالعه برای سنجش منفعت جمعی فرهنگ (شامل ابعاد هنری، مذهبی، تفریحی فراغتی و ورزشی)، علاوه بر روش‌های معمول که بعضاً تنها به سنجش سطح سرانه آن اکتفا می‌شود، سطح عملکردی و شعاع دسترسی کاربری مذکور را بر اساس سلسله مراتب عملکردی آن در مقیاس‌های محله تا شهر تک تک ابعاد را مورد بررسی و ارزیابی قرار داده و پس از آن امتیاز کلی ملاک منفعت عمومی فرهنگ در شهر اراک را محاسبه نموده است؛ برای سنجش منفعت عمومی فرهنگ در شهر اراک، ابتدا سرانه محاسبه شده کاربری‌های فرهنگی (از تقسیم مجموع مساحت اراضی با کاربری فرهنگی بر جمعیت) بر سرانه استاندارد مصوب به تفکیک ابعاد چهارگانه (مصوبات شورای عالی معماری و شهرسازی کشور) تقسیم شده است؛ در صورتی که امتیاز به دست آمده پایین‌تر از عدد یک باشد بیانگر کمبود امکانات و خدمات فرهنگی تامین شده در شهر (به تفکیک مناطق)، (کمتر از

منفعت دارد و هر یک دارای سطح سنجش متفاوت می باشند، پس برای محاسبه امتیاز نیاز، امتیاز محاسبه شده سطح تقاضا بر امتیاز محاسبه شده سطح منفعت تقسیم شده است. فرمول مورد نظر به صورت ساده رابطه بین این سه متغیر را بیان می کند؛ (باید گفت که در صورت وجود مناطق متعدد مورد بررسی می توان به فرمول های آماری دقیق تری دست یافت)



□ نقشه شماره ۲: سطح منفعت عمومی فرهنگ شهروندان به تفکیک مناطق حوزه شهری اراک و نمودار مرتبط با آن.

سطح را در بین مناطق به خود اختصاص داده اند. در جدول زیر وضعیت سطح منفعت جمعی فرهنگ به تفکیک ابعاد و مناطق شهر اراک و نقشه مرتبط به آن به تفصیل آورده شده است.

### تقاضا فرهنگی شهروندان و محاسبه شاخص نیاز

شاخص نیاز از طریق محاسبه میزان تقاضای افراد متقاضی مصرف امکانات فرهنگی که دسترسی کافی به آنها ندارند، به دست می آید. بنابراین ابتدا میزان تقاضای شهروندان ساکن در مناطق مختلف شهر اراک از انواع امکانات یا کاربری های فرهنگی (هنری، مذهبی، تفریحی - فراغتی و ورزشی) بررسی و محاسبه شده و سپس با روی هم گذاری آن بر امتیاز منفعت جمعی شهروندان ساکن منطقه از خدمات مذکور، سطح نیاز استخراج می شود. تقاضای شهروندان برای استفاده، دریافت یا مصرف امکانات و خدمات فرهنگی در دسته های چهارگانه مورد بررسی، از روش پیمایش و با ابزار پرسشنامه (مشروح در بخش روش پژوهش) در طیفی از وجود تقاضا تا نبود تقاضا در سطح خانوار برای استفاده از امکانات و خدمات مورد نظر در قالب ۱۷ گویه کلی در قالب طیف لیکرت بررسی شد. سپس میزان تقاضای هر یک از امکانات فرهنگی مورد سنجش با استفاده از نرم افزار مربوطه محاسبه گردید. لازم به ذکر است که از آنجایی که نیاز رابطه مستقیم با تقاضا و رابطه معکوس با

□ جدول شماره ۳: سطح منفعت جمعی فرهنگ به تفکیک ابعاد و مناطق شهر اراک

شهر	۵	۴	۳	۲	۱	سطح منفعت عمومی فرهنگ در شهر اراک به تفکیک ابعاد و مناطق
۳۱/۰۲	۶۴/۵۰	۱۵/۹۳	۲/۱۷	۲۴/۱۱	۷۳/۶۸	سطح منفعت شهروندان از امکانات و خدمات هنری
۱۹/۴۱	۶۸/۳۵	۱۱/۰۳	۱۱/۵۸	۱۹/۶۲	۵/۸۷	سطح منفعت شهروندان از امکانات و خدمات مذهبی
۱۶/۱۲	۱۵/۶۳	۹/۹۰	۱۱/۴۹	۴/۲۸	۴۰/۵۹	سطح منفعت شهروندان از امکانات و خدمات تفریحی و فراغتی
۴۲/۹۷	۸/۹۵	۲/۱۷	۲۰/۰۱	۲۹/۲۱	۱۵۵/۴۶	سطح منفعت شهروندان از امکانات و خدمات ورزشی
۲۷/۳۸	۳۹/۳۶	۹/۷۶	۱۱/۳۱	۱۹/۳۱	۶۸/۹۰	سطح منفعت عمومی شهروندان از کل امکانات و خدمات فرهنگی

گرفته شد. لازم به توضیح است که هر چه امتیاز ملاک نیاز به ۱۰۰ نزدیک تر باشد نشانگر سطح بالاتر نیاز شهروندان آن منطقه و نهایتاً صفر به معنای عدم نیاز می باشد. براساس محاسبات مربوط، میانگین ملاک نیاز فرهنگی (مشمول بر ابعاد هنری، مذهبی، تفریحی و ورزشی) در مناطق پنجگانه شهر (۳۲/۲۶)، و در مناطق شهر اراک به ترتیب برابر ۲۴/۱۸، ۴۱/۵۸، ۴۷/۰۲، ۵۱/۲۹ و ۳۲/۶۳ از ۱۰۰ می باشد و این به معنای میزان قابل توجه تقاضاهای فرهنگی پاسخ داده نشده شهروندان اراکی (۳۲/۴۴) (یا همان ملاک نیاز) است. بررسی ها نشان می دهد که در سطح شهر اراک و در بین انواع امکانات و خدمات فرهنگی، بالاترین امتیاز ملاک نیاز (تقاضای پاسخ داده نشده) مربوط به کاربری های تفریحی (۴۵/۴۳) و پایین ترین آن مربوط به کاربری های هنری (۲۵/۵۵) می باشد.

### بحث و نتیجه گیری

در این مقاله تلاش شد تا به فهم الگوی فضایی فرهنگ (استقرار کاربری های فرهنگی، سطح منفعت عمومی، نیاز برای مصرف فرهنگی) در شهر اراک دست یابد تا از این رهگذر، به تشخیص نحوه توزیع امکانات فرهنگی؛ به عنوان بستر شکل گیری ارتباطات و فعالیت های فرهنگی، و میزان انطباق آن با خواست ها و تقاضای فرهنگی شهروندان در مناطق مختلف شهر بپردازد.

از مهمترین یافته های این مطالعه، کاستی معنادار و مسئله مند فرهنگ در تمامی ساحت ها (تولید، توزیع و مصرف) در پهنه جغرافیایی شهر اراک به سبب پایین تر بودن و کمبود قابل تامل میزان سرانه فرهنگی در همه ابعاد (هنری، مذهبی،

□ جدول شماره ۵: سطح نیاز فرهنگی شهروندان به تفکیک مناطق شهر اراک

منطقه	۱	۲	۳	۴	۵	شهر
سطح نیاز شهروندان به امکانات و خدمات هنری	۱۲/۶۸	۳۰/۹۶	۵۳/۸۰	۳۷/۰۱	۱۴/۵۰	۲۵/۵۵
سطح نیاز شهروندان به امکانات و خدمات مذهبی	۴۸/۲۷	۳۱/۲۷	۴۲/۴۸	۴۲/۲۱	۱۲/۳۷	۳۲/۳۳
سطح نیاز شهروندان به امکانات و خدمات تفریحی و فراغتی	۲۴/۰۱	۷۰/۶۱	۵۱/۰۴	۵۳/۹۸	۴۷/۹۳	۴۵/۴۳
سطح نیاز شهروندان به امکانات و خدمات ورزشی	۱۱/۷۷	۳۳/۴۶	۴۰/۷۸	۷۱/۹۷	۵۵/۷۳	۲۵/۷۲
میانگین ملاک نیاز شهروندان به امکانات و خدمات فرهنگی	۲۴/۱۸	۴۱/۵۸	۴۷/۰۲	۵۱/۲۹	۳۲/۶۳	۳۲/۴۴

$$N_{ij} = D_{ij} / P_{ij}$$

Nij = امتیاز سطح نیاز به خدمات ا در منطقه j  
 Dij = امتیاز سطح تقاضا برای دریافت خدمات ا در منطقه j  
 Pij = امتیاز سطح منفعت از خدمات ا در منطقه j

لازم به توضیح است که به منظور درک بهتر امتیازات ملاک نیاز فازی شده و در بازه صفر تا ۱۰۰ قرار گرفته است.

همان طور که در جدول فوق مشاهده می شود تفاوت اندکی بین سطح تقاضاهای شهروندان در سطح شهر اراک برای دریافت امکانات و خدمات فرهنگی (از ۶۰/۴۵ در منطقه یک تا ۶۵/۴۳ در منطقه دو) وجود دارد. البته می توان به تفاوت در تقاضاها برای دریافت انواع امکانات و خدمات فرهنگی (هنری، مذهبی، تفریحی و فراغتی و ورزشی) در بین مناطق اشاره داشت. همانطور که در جدول فوق مشاهده می شود در قیاس با انواع کاربری ها، بیشترین سطح از تقاضا مربوط به امکانات و خدمات تفریحی و فراغتی (۷۲/۹) و کمترین آن مربوط به امکانات و خدمات مذهبی (۵۲/۸) می باشد.

نهایتاً جهت احتساب ملاک نیاز فرهنگی در شهر اراک، میانگین امتیاز محاسبه شده نیاز هریک از انواع کاربری های فرهنگی (هنری، مذهبی، تفریحی و فراغتی و ورزشی) در نظر

□ جدول شماره ۴: سطح تقاضای شهروندان برای دریافت امکانات و خدمات فرهنگی به تفکیک مناطق شهر اراک

سطح تقاضای فرهنگی شهروندان شهر اراک به تفکیک ابعاد و مناطق	۱	۲	۳	۴	۵	شهر
سطح تقاضای شهروندان برای دریافت امکانات و خدمات هنری	۵۴/۸	۵۷/۸	۵۰/۶	۵۵/۹	۵۵/۲	۵۴/۹
سطح تقاضای شهروندان برای دریافت امکانات و خدمات مذهبی	۵۲/۷	۵۰/۹	۵۶/۹	۵۵/۲	۴۹/۱	۵۲/۸
سطح تقاضای شهروندان برای دریافت امکانات و خدمات تفریحی و فراغتی	۶۳/۷	۸۰/۱	۷۱/۷	۷۲/۴	۷۶/۶	۷۲/۹
سطح تقاضای شهروندان برای دریافت امکانات و خدمات ورزشی	۷۰/۶	۷۲/۹	۷۲/۱	۷۴/۳	۷۲/۶	۷۲/۵
میانگین تقاضای شهروندان برای دریافت امکانات و خدمات فرهنگی	۶۰/۴۵	۶۵/۴۳	۶۲/۸۳	۴۵/۶۴	۶۳/۳۸	۶۳/۲۸

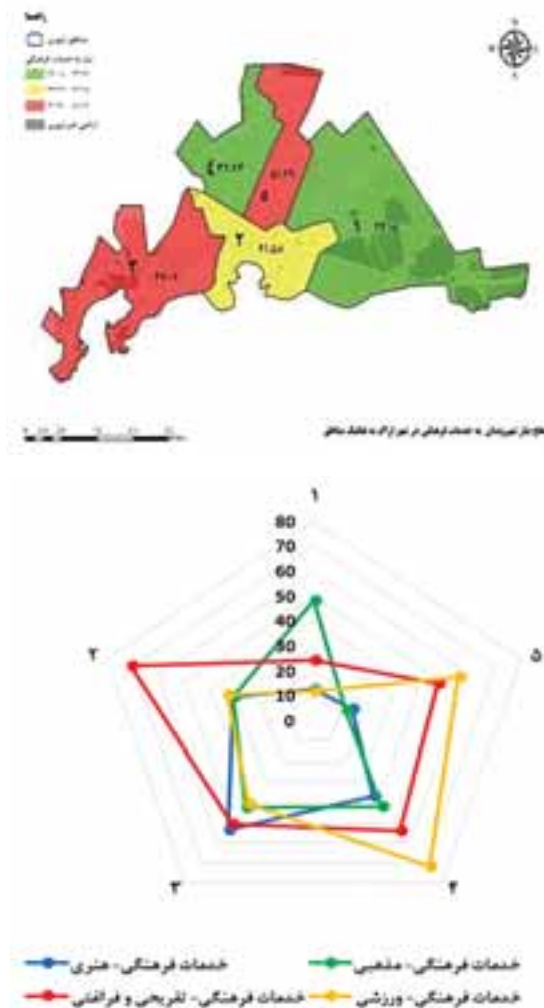
است که البته در بسیاری از مطالعات صورت گرفته به شکلی تأییدکننده این مسئله در شهرهای کشور بوده‌اند ((داداش پور، رستمی، و علیزاده، ۱۳۹۳)، (رستمی، ۱۳۸۹)، (شاهمیوندی، قلعه نویی، و علیپور اصفهانی، ۱۳۹۳)، (یغفوری و قاسمی، ۱۳۹۶)، (حیدریان، ۱۳۸۹)، (ذاکریان، ۱۳۸۹)، (صدقاتی و مریم پور، ۱۳۹۴)، (مرصوصی، ۱۳۸۳)، (ریاضی، ۱۳۹۵)، (موسوی، ۱۳۹۱)، (بهروان، ۱۳۸۵)، (حاتمی نژاد، واحدیان و پرنون، ۱۳۹۴)، (یغفوری و قاسمی، ۱۳۹۶)، (حبیبی و علیزاده، ۱۳۹۰)، (حکمت نیا و گیوه چی، ۱۳۹۰)، (ساسانپور و تابعی، ۱۳۹۳)، (روستایی و بابایی، ۱۳۹۲) و ...).

بر اساس نتایج این مطالعه در شهر اراک نیز تفاوت معنادار در برخورداری از امکانات و خدمات فرهنگی در مناطق پنج‌گانه شهری اراک به چشم می‌خورد که این مسئله نشان‌دهنده شکاف و نابرابری محسوس و قابل تامل در توزیع و تخصیص امکانات و خدمات فرهنگی (هنری، مذهبی، تفریحی-فراغتی و ورزشی) در مناطق پنج‌گانه شهر اراک می‌باشد؛ با در نظر گرفتن کمبود جدی کاربری‌های فرهنگی شهر و همچنین شکاف‌های محسوس و معنادار در دسترسی به امکانات و خدمات فرهنگی در مناطق مختلف، به تبعیت از فلسفتی، می‌توان از وضعیت محرومیت فرهنگی در فضا (تخصیص و توزیع نامناسب کاربری‌های فرهنگی) در مناطق مختلف شهر اراک که نمونه کاملی از بی‌عدالتی فضایی ست صحبت به میان آورد.

همچنین یافته‌های مربوط به وضعیت دسترسی شهروندان به امکانات و خدمات هنری بر مبنای شعاع دسترسی در هر یک از سطوح عملکردی (محله‌ای، ناحیه‌ای، منطقه‌ای و شهری) نشان می‌دهد نحوه استقرار و توزیع کاربری‌های فرهنگی در ابعاد چهارگانه (هنری، مذهبی، تفریحی-فراغتی و ورزشی) در شهر اراک از کارایی لازم برخوردار نبوده به شکلی که نحوه توزیع و استقرار کاربری‌ها، سبب‌ساز محرومیت و دسترسی‌های نابرابر شهروندان محدودها و مناطق شده است. به عنوان مثال فضاهای اختصاص یافته به امکانات هنری در شهر اراک با امتیاز ۵۹/۶۶ از ۱۰۰ نظر سطح دسترسی به امکانات هنری در وضعیت میانه قرار دارد. منطقه پنج با امتیاز ۹۶/۷۵ بیشترین و منطقه سه با امتیاز ۳۲/۶۰ کمترین میزان دسترسی به کاربری هنری در انواع ذکر شده در نتایج را به خود اختصاص داده است.

نکته قابل توجه امتیاز بدست آمده شاخص منفعت جمعی در بخش فرهنگ در شهر اراک (۲۷/۳۸ درصد) است که این شهر را به لحاظ کالبدی به شدت غیر فرهنگی جلوه‌گر نموده و

تفریحی-فراغتی و ورزشی)، به نسبت سرانه استانداردهای (حداقلی) کاربری‌های فرهنگی، مصوب شورای عالی معماری و شهرسازی کشور می‌باشد؛ عدم توجه در برآورده ساختن حداقل زیرساخت‌ها و امکانات در بخش فرهنگ، نشان‌دهنده ضعف جدی در رویکردهای حاکم در گفتمان شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری در شهر اراک می‌باشد. این نتایج به معنای کژفهمی و عدم درک مناسب برنامه‌ریزان و مدیران نسبت به نقش فرهنگ و کارکردهای آن در پایداری و زیست‌پذیری شهری و پیامد آن توزیع و تخصیص نامتوازن و نابرابر بودجه در بخش فرهنگ به نسبت دیگر ابعاد توسعه‌ای در نظام برنامه‌ریزی و توسعه شهر اراک بوده



□ نقشه شماره ۳: ملاک نیاز فرهنگی شهروندان به تفکیک مناطق شهر و نمودار مرتبط با آن.

بی عدالتی‌های فضایی است؛ چراکه بین نتایج نهایی بی عدالتی فضایی در زمینه‌های گوناگون، بعد از عبور از یک سطح معینی از حدود تحمل کردنی، به هم پیوستگی متقابل و دائمی پدیدار می‌شود که می‌تواند به عنوان تجاوز بنیادین به قوانین و حقوق شهروندی یا به شکل نادیده گرفتن برابری تضمینی قانون و عدالت، پدیدار شود (Soja, 2009, p. 47)

این نتایج بدان معناست که الگوی توزیع فضایی ابعاد چهارگانه فرهنگ در شهر اراک نیز نابرابر، ناکارا و نهایتاً ناعادلانه است که فقدان عدالت فرهنگی در سطح شهر اراک را کاملاً محسوس جلوه‌گر نموده است. مطابق با یافته‌ها، این مسئله حاصل نبود سیاست و استراتژی معتبر و مشخص فرهنگی در برنامه‌ریزی شهری به واسطه عدم توجه مدیران و برنامه‌ریزان شهری در اراک به این مهم می‌باشد.

نشان از وضعیت بحرانی این شاخص و محرومیت تامل برانگیز شهروندان اراکی از امکانات و خدمات فرهنگی دارد؛ همچنین خروجی نقشه‌های فضایی موجود، بازگوکننده تفاوت، نابرابری و شکاف بسیار زیاد ملاک منفعت عمومی فرهنگ در بین مناطق شهر اراک (بالاترین امتیاز مربوط به منطقه یک با ۶۸/۹۰ و پایین‌ترین سطح مربوط به منطقه چهار با امتیاز ۹/۷۶) می‌باشد. نابرابری در شاخص منفعت جمعی درحالی است که مطابق با نتایج این مطالعه، تفاوت معناداری در تقاضا برای مصرف فرهنگی شهروندان ساکن در مناطق شهر اراک وجود نداشته است (بالاترین امتیاز مربوط به منطقه دو با ۶۵/۴۳ و پایین‌ترین امتیاز مربوط به منطقه یک با امتیاز ۶۰/۴۵). این در حالی است که از نگاه صاحب‌نظران، نابرابری در توزیع و پیامد آن تفاوت در دسترسی‌ها، اساسی‌ترین و صریح‌ترین شکل بروز

## منابع

- تهران: آذرخش.
- داداش پور، ه.، رستمی، ف.، & علیزاده، ب. (۱۳۹۳). بررسی و تحلیل توزیع عادلانه خدمات شهری و الگوی پراکنش فضایی آنها در شهر همدان. *فصلنامه مطالعات شهری*، ۱۲.
- داداش پور، ه.، رستمی، ف.، & علیزاده، ب. (۱۳۹۳). بررسی و تحلیل توزیع عادلانه خدمات شهری و الگوی پراکنش فضایی آنها در شهر همدان. *فصلنامه مطالعات شهری*، ۱۲.
- راولز، ج. (۱۳۸۵). *عدالت به مثابه انصاف: یک بازگویی*. (ع. ثابتی، مترجم) تهران: انتشارات ققنوس.
- رستمی، ف. (۱۳۸۹). *بررسی و تحلیل نحوه توزیع خدمات عمومی شهری از منظر عدالت فضایی با مطالعه موردی شهر یاسوج*. تهران: دانشگاه تربیت مدرس، پایان‌نامه کارشناسی ارشد شهرسازی.
- رفیعیان، م.، قاسمی، ا.، & نوذری، ک. (۱۳۹۸). تحلیل گفتمان عدالت فضایی در سند سیاست‌گذاری مدیریت شهری (مطالعه موردی شهر تهران). *جغرافیای اجتماعی شهر*، ۷۱-۸۹.
- رفیعیان، م.، قاسمی، ا.، & نوذری، ک. (۱۳۹۸). *صروتبندی جدید از مفهوم گفتمان عدالت فضایی؛ چارچوبی برای تحلیل شهر تهران*. *دانش شهرسازی*، ۲۱-۴۴.
- رهنمایی، م.، & شاه حسینی، پ. (۱۳۸۷). *فرایند برنامه‌ریزی شهری ایران*. تهران: سمت.
- زبردست، ا. (۱۳۸۳). *اندازه شهر*. تهران: مرکز مطالعات اسفندیاری، آ. (۱۳۹۹). *اردیبهشت ۲۲*. *انتقاد نایب رییس شورای شهر اراک از کاهش سه برابری بودجه فرهنگی اجتماعی این شهر طی ۸ سال*. *بازیابی از ISNA*.
- افروغ، ع. (۱۳۷۷). *فضا و نابرابری اجتماعی*. تهران: انتشارات دانشگاه تربیت مدرس.
- افلاطون (۱۳۸۱). *جمهور*. ف. روحانی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- الوانی، س.، و پور عزت، ع. (۱۳۸۲). *عدالت اجتماعی، شالوده توسعه پایدار*. *کمال مدیریت*، ۱۷-۲۸.
- بحرینی، س. (۱۳۷۸). *تجدد، فراجدد و پس از آن در شهرسازی*. تهران: تم نشریات دانشگاه تهران.
- پاپلی یزدی، م.، & رجبی. (۱۳۸۲). *نظریه شهر و پیرامون*. تهران: انتشارات سمت.
- تقوایی، ع.، بمانیان، م.، پورجعفر، م.، & بهرام پورمهدی. (۱۳۹۳). *میزان سنجی عدالت فضایی در چارچوب نظریه شهر عدالت محور؛ مورد پژوهشی مناطق ۲۲ گانه شهرداری تهران*. *مدیریت شهری*، ۳۹۱-۴۲۳.
- جوادی، ن. (۱۳۸۴). *توسعه فرهنگی استان‌ها، تنگناها و راهکارها*. *نشریه ایران*، ۱۱-۱۳.
- حبیبی، & مسائلی (۱۳۷۸). *مصوبات شورای عالی شهرسازی و معماری ایران*.
- داداش پور و دیگران، ه. (۱۳۹۴). *گفتمان عدالت فضایی در شهر*.



شاخص‌های توسعه اجتماعی در شهرستانهای استان مرکزی. اراک: استانداری مرکزی.

مصطفوی، ن. (۱۳۹۷). *ارزیابی تاب‌آوری مناطق کلانشهر اراک*. اراک: جهاددانشگاهی.

مهندسین مشاور زیستا. (۱۳۸۱). *طرح توسعه و عمران شهر اراک (طرح‌ها و برنامه‌های عمران شهری)*. وزارت مسکن و شهرسازی.

هاروی، د (۱۳۷۶). *عدالت اجتماعی و شهر*. (ف. حسامیان)، تهران: شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری.

هایک به نقل از داداش پور، ه. (۱۳۹۴). *گفتمان عدالت فضایی در شهر*. تهران: آذرخش.

هیود، ا (۱۳۸۸). *مقدمه نظریه سیاسی*. (ع. عالم)، تهران: قومس.

یغفوری، ح.، & قاسمی، س. (۱۳۹۶). *بررسی عدالت فضایی در توزیع خدمات با تأکید بر مدیریت شهری*، مطالعه موردی منطقه ۱۹ تهران. *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*، ۳۲، ۱۱۲-۱۶۰.

مانکولوس، خ.، & گواردیا، م. (۱۳۹۴). *فرهنگ، شهرگرایی و برنامه‌ریزی* (ا. قره داغی، و م. زکریایی) تهران: تپسا.

شهرسازی و معماری، وزارت مسکن و شهرسازی.

سعیدی رضوانی، ن.، & داوودپور، ز. (۱۳۸۹). *تلفیق تعاریف و مفاهیم کاربری‌های شهری و تعیین سرانه*. تهران: مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری؛ وزارت مسکن و شهرسازی.

سن، آ. (۱۳۹۰). *اندیشه عدالت*. (و. محمودی، & ه. همایونپور، مترجم) تهران: کندوکاو.

سوندرز، پ (۱۳۹۴). *نظریه اجتماعی و مسئله شهری*. م. شارع پور، تهران: انتشارات تپسا.

شاهیوندی، ا.، قلعه نویی، م.، & علیپور اصفهانی، م. (۱۳۹۳). *بررسی ویژگی‌های کالبدی و اثرگذاری آن بر سرزندگی و زیست پذیری محله‌های قدیم شهری: نمونه موردی محله سنبلستان اصفهان*. *مرمت و معماری ایران*، ۹، ۱۳-۲۶.

غفاری، غ. (۱۳۹۵). *پیمایش ملی سنجش سرمایه اجتماعی کشور*. تهران: وزارت کشور - شورای اجتماعی کشور.

گیدنز، آ. (۱۳۷۴). *جامعه‌شناسی*. (م. صبوری، مترجم) تهران: نشرنی.

مارکس به نقل از اخوان کاظمی، ب (۱۳۷۹). *عدالت در اندیشه سیاسی غرب*. *فصلنامه سیاسی - اقتصادی*، شماره ۱۵۳ و ۱۵۴، ۶۸-۷۵.

مبارکی، م.، & شهبازی، ز. (۱۳۹۳-۹۲). *بررسی وضعیت*

## منابع لاتین

- Bianchini, F. (2013). *Cultural Planning and Its Interpretations*. In *The Routledge Research Companion to Planning and Culture*.
- Bromberg, A. (2007). *Why Spatial Justice? Critical Planning*.
- Cardoso, R. (2007). *Social Justice as a Guide to Planing Theory and Practice: Analizing the Portuguese Planing System*. *International Journal of Urban and Reginal Research*, 31, 387-400.
- Coletta, C. (2008). *Fostering the creative city*. Reports for The Wallace Foundation. CEOs for cities. August.
- Dikec, M. (2001). *Justice and the Spatial Imagination*. *Enviromental Planing*, 33, 1785-1805.
- Fainstein, s. (2005). *Planing Theory and the City*. *Journal of planing education and research*, 25.
- Foord, J., & Evans, G. (2008). *Cultural mapping and sustainable communities: planning for the arts revisited*, 17:2, 65-96. *Cultural Trends*.
- Heyman, H. H., & Kaitz, E. M. (1971). *Urban Planning For Social Wellfae: A Model Cities Approach*, *Praeger Special in U.S Economic and Social Development*. Praeger Publishers.
- Landry, C. (2000). *Urban Vitality: A New Source of Urban Competitiveness*. *Prince ClausFund Journal*, ?
- Lefebver, H. (1993). *The Production of Space*. Blackwell: Cambridge.
- Lefebvre, H. (1968). *The Sociology Of Marx*. Alen Lain.
- Lefebvre, H. (1976). *The Survival of Capitalism*. Allison & Busby.
- Littman, T. (2005). *Land Use Impacts on Transport: How LandUse Factors Affect*. Victoria Transport Policy Institute, www.vtppi.org.
- Marcuse, P. (2009). *Searching for the just city: de-*

*bates in urban theory and practice, Routledge.*

Pahl, R. (1975). *Whose City?* Penguin.

Pirie, G. (1983). On Space Justice,. *Environment and Planning*, 465-473.

Plant, R. (1992). *Modern Political Thought*. Blackwell, Oxford UK and Cambridge U.S.A., Reprinted (Nozick: the entitlement theory of justice).

Prange, J. (2009). *Spatial Justice: A new frontier in planning for just, sustainable communities*. Tufts University.

Redaelli, E. (2013). Assessing a place in cultural planning: A framework for American local governments, , 22:1,. *Cultural Trends*, 22(1), 30-44.

Sandercock, L. (1998). *Towards Cosmopolis: planning for multicultural cities*. London: John Wiley.

Sandercock, L. (2003). *Cosmopolis II: Mongrel Cities in the 21st Century*. London: Continuum.

Simeti, A. (2006). *The 'creative city': moving from ideas to planning practice*. Massachusetts: Thesis (M.C.P.) Massachusetts Institute of Technology, Dept. of Urban Studies and Planning.

Smit, M. D. (1994). *Geography and Social Justice*. Oxford: Blackwell.

Soja, E. (2009, september). *The City and Spatial Justice*. Retrieved from Justice Spatial /Spatial Justice: <https://www.jssj.org>

Young, G., & Stevenson, D. (2013). *The Routledge Research Companion to Planning and Culture*. ? : ?

Young, I. (1990). *Justice and Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press.